

PODZIAŁ ŚRODKÓW PRODUKCJI GOSPODARSTW ROLNYCH

Podział środków produkcji gospodarstw rolnych w nauce organizacji gospodarstw nie był nigdy definitywnie rozstrzygnięty, w konsekwencji nie był również zgodny ze stosowanym podziałem w praktyce. Nawet przy stosowaniu tego samego kryterium podziału poszczególni ekonomiści wyodrębniali inne grupy środków, przy czym uwzględniane były różne kryteria podstawowe, a głównie ruchomość, rodzaj własności oraz użytkowanie¹. Kryteria te uległy zmianie i obecnie brane są pod uwagę inne kryteria, które w warunkach gospodarki planowanej obowiązują wszystkie jednostki gospodarcze.

Podstawowym kryterium przyjętym obecnie w ekonomice gospodarstw rolnych jest kryterium zużywalności, według którego środki produkcji dzieli się na:

- I. Środki trwałe, do których zalicza się 1. ziemię, 2. urządzenia ziemno-wodne, 3. budynki i budowle, 4. inwentarz martwy, 5. inwentarz żywy roboczy i produkcyjny stały (stado podstawowe), 6. drzewa i krzewy owocowe oraz plantację wieloletnie;
- II. Środki obrotowe, do których zalicza się: 1. inwentarz polowy (zasiewy polowe), 2. inwentarz żywy (stado obrotowe), 3. zapasy produktów i materiałów, 4. zasoby pieniężne, 5. należności.

Przedstawiony podział przyjęty jest w nauce organizacji gospodarstw rolnych we wszystkich krajach demokracji ludowej, jednakże w praktyce

¹ Na przykład W. Schramm [13, 14] wydzielał według cechy ruchomości następujące grupy środków produkcji gospodarstw rolnych: I. Kapitał nieruchomy: grunty, melioracje, budowle, drzewostan i plantacje trwałe; II. Kapitał ruchomy: inwentarz martwy, inwentarz żywy roboczy, inwentarz żywy produkcyjny; III. Kapitał obiegowy: inwentarz polowy, zapasy, gotówka.

S. Moszczeński [11] natomiast biorąc pod uwagę również cechę ruchomości dzielił środki produkcji gospodarstw rolnych na: I. Kapitał zakładowy: ziemia, melioracje, budowle, ciężary i prawa; II. Kapitał produkcyjny: a) stały — inwentarz martwy, inwentarz żywy, drzewostany, b) obrotowy — inwentarz polowy, zapasy, gotówka.

Stosując zaś tę samą cechę M. Trojanowski [18] wyróżniał: I. Ziemia. II. Kapitał nieruchomy: melioracje, budynki, drzewostan i plantacje trwałe, III. Kapitał ruchomy: inwentarz martwy, inwentarz żywy roboczy, inwentarz żywy stały. IV. Kapitał płynny: obiegowy gospodarstwa rolnego wolny, związany, obiegowy majątku rolnego.

E. Laur i O. Howald [7, 8] dzielą kapitał gospodarstw według rodzaju własności na: I. Kapitał majątku ziemskiego: ziemia, melioracje, budynki, plantacje, drzewostany, ryby; II. Kapitał dzierżawny: inwentarz żywy, maszyny i narzędzia, zapasy, gotówka.

nie jest również stosowany [12]¹. W gospodarstwach rolnych, zwłaszcza w państwowych cały inwentarz żywy (stado obrotowe i podstawowe) zaliczany jest do środków obrotowych. Ziemia natomiast ewidencjonowana jest tylko w jednostkach fizycznych i nie jest wykazywana w bilansach gospodarstw, podobnie jak i inwentarz polowy. Bilanse gospodarstw nie obejmują przeto wszystkich środków produkcji, a stosowany w nich podział nie jest zgodny z przyjętym dotychczas w nauce. Tłumaczy się to zwykle trudnościami ewidencji i uproszczeniem zasad systemu finansowego [10—12], co nie jest w pełni przekonujące. Przyczyna tego jest raczej głębsza i nie wynika z metod ewidencji i zasad systemu finansowego, lecz z charakteru tych środków produkcji i ich specyficznego udziału w procesie produkcji. Stąd podział stosowany przez naukę nie odpowiada charakterowi tych środków, z kolei środkom tym nie odpowiadają w pełni stosowane zasady systemu finansowego. Dotyczy to głównie odgraniczenia działalności inwestycyjnej od eksploatacyjnej i tworenia odmiennych źródeł finansowania obydwu grup.

Zachodzi więc potrzeba rozpatrzenia podziału środków produkcji gospodarstw rolnych zarówno z punktu widzenia nauki, jak i obecnej praktyki gospodarczej. Należy bowiem zbadać, czy stanowisko praktyki może być uzasadnione naukowo, a wobec tego, czy dotychczasowy podział przyjęty w nauce jest poprawny, a jeśli nie, to jak powinien się on przedstawiać. Potrzebę tę uzasadnia fakt, że obecny podział środków produkcji gospodarstw rolnych nie wyraża specyfiki produkcji rolnej, gdyż został on niejako mechanicznie przyjęty z przemysłu. Należy go więc rozpatrzyć szczegółowo przy uwzględnieniu wszystkich charakterystycznych cech obu grup środków produkcji oraz specyfiki produkcji rolnej.

Środkami produkcji w ekonomii określa się środki pracy, tj. narzędzia pracy i urządzenia pomocnicze oraz przedmioty pracy, jak surowce, materiały lub półfabrykaty [5]. W procesie produkcji praca ludzka przy zastosowaniu środków pracy skierowana jest na przedmioty pracy, które ulegają przekształceniu w produkty. Uczestniczące przeto w procesie produkcji środki pracy i przedmioty pracy używają się i to w różny sposób. Środki pracy obsługują zwykle wiele cykli produkcyjnych, przenosząc swą wartość stopniowo na nowo wytwarzane produkty, natomiast przedmioty pracy używają się jednorazowo.

W zależności więc od sposobu zużycia (przenoszenia wartości) w ruchu określonym środki produkcji dzielą się na trwałe i obrotowe. Środkami trwałymi określa się te środki pracy, które stopniowo używają się w procesie produkcji. Charakteryzują się one przeto tym, że:

- 1) łącznie z pracą ludzką skierowane są w procesie produkcji na przedmioty pracy,

¹ W innych krajach obowiązują odmienne kryteria podziału, przeto praktykowany w nich podział odbiega znacznie od stosowanego u nas. Na przykład w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej kapitały gospodarstw rolnych dzielone są na posiadłość (ziemia wraz z wszystkimi budynkami i budowlami), inwentarz żywy i zapasy [19]. W Niemieckiej Republice Federalnej kapitały czynne gospodarstw dzielone są na kapitał ziemi i kapitał zakładowy, który z kolei dzieli się na stały (budynki, maszyny i narzędzia, zwierzęta pociągowe, melioracje, kultury trwałe, inwentarz żywy użytkowy z wyłączeniem sztuk gotowych do sprzedaży) i obiegowy (zapasy polowe, zapasy produktów i sztuki inwentarza gotowe do sprzedaży, środki pieniężne) [2].

- 2) biorą udział w wielu cyklach produkcyjnych,
- 3) w toku produkcji nie zmieniają swej postaci materialnej,
- 4) przenoszą na nowo wytwarzane produkty tylko część swojej wartości,
- 5) są odnawiane nie po każdym cyklu produkcyjnym lecz po ich całkowitym zużyciu [6, 9].

Środkami obrotowymi natomiast określane są te środki produkcji, które zużywają się jednorazowo, a stąd charakteryzują się tym, że:

- 1) na nie w procesie produkcji skierowana jest praca żywa przy zastosowaniu środków pracy,
- 2) biorą udział w jednym cyklu produkcyjnym,
- 3) zmieniają swą postać materialną,
- 4) przenoszą całkowicie swą wartość na nowo wytworzone produkty,
- 5) odnawiane są po każdym cyklu produkcyjnym.

Mimo że środki trwałe i obrotowe wyraźnie różnią się między sobą ze względu na ich odmienną rolę w ruchu okrężnym ogółu środków produkcji i posiadane cechy, to jednak nie można przeprowadzić prostego, mechanicznego rozróżnienia ich od siebie w gospodarstwach rolnych.

Trudność rozgraniczenia tych środków w gospodarstwach rolnych wynika głównie z trzech przyczyn.

1. W gospodarstwach rolnych rola środków produkcji w poszczególnych cyklach obrotowych może ulegać zmianie. Niektóre środki produkcji mogą być raz elementem środków obrotowych, raz środków trwałych w zależności od tego, jaką aktualnie rolę spełniają w danym cyklu obrotowym. Stąd mogą być kilkakrotnie przeszerogowywane ze środków obrotowych do trwałych i z powrotem, przy czym zachodzić to może w jednym okresie gospodarczym.

2. W gospodarstwach rolnych występuje samoreprodukcja środków produkcji, a poszczególne cykle produkcyjne obejmują swym zakresem zarówno produkcję nowych produktów, jak i reprodukcję środków produkcji uczestniczących w owych cyklach produkcyjnych.

3. W gospodarstwach rolnych podział środków produkcji na trwałe i obrotowe nie jest jednoznaczny z podziałem na środki pracy i przedmioty pracy [10]. W rolnictwie część środków pracy, a mianowicie ziemia, inwentarz żywy oraz plantacje, ma charakter zarówno środków pracy jak i przedmiotów pracy. Na środki te w procesie produkcji skierowana jest bowiem praca ludzka oraz uprzedmiotowiona, co upodabnia w pewnym stopniu środki te do grupy środków obrotowych.

Uwzględniając przeto kryterium podstawowe oraz wymienione wyżej wszystkie cechy charakterystyczne obydwu grup środków produkcji zdecydowanie do środków trwałych zaliczyć można melioracje, budynki i budowle oraz inwentarz martwy, a do środków obrotowych inwentarz polowy, inwentarz żywy „obrotowy” oraz zapasy produkcyjne. Ponadto do środków obrotowych zaliczyć należy i pozostałe zapasy produktów gotowych oraz środki pieniężne, chociaż środki te nie są już w sferze produkcji, a w sferze cyrkulacji. Podyktowane to jest ścisłym powiązaniem tych środków z obrotowymi i stąd łącznym ich traktowaniem we wszystkich przedsiębiorstwach. Podobnie też, jak i w innych rodzajach działalności, do środków obrotowych zaliczyć należy również część środków

pracy o krótkim okresie używalności i małej wartości (przedmioty nie-trwałe).

Natomiast ziemia, inwentarz podstawowy oraz plantacje wieloletnie, chociaż z punktu widzenia nauki organizacji gospodarstw rolnych zaliczane są dotychczas do środków trwałych, to jednak środki te nie całkowicie spełniają przyjęte kryterium podstawowe, jak też nie posiadają wszystkich wymienionych cech tych środków. Środki te biorą udział w wielu cyklach produkcyjnych i nie zmieniają swej postaci materialnej. Mogą bądź ulegać zużyciu, które wyraża się zmniejszeniem się żyzności gleb, produktywności zwierząt lub plantacji, ale mogą również nie zużywać się a przeciwnie, wartość produkcyjna ich może wzrastać. W wyniku racjonalnej działalności gospodarczej żyzność gleb zwiększa się, również produktywność zwierząt i plantacji może okresowo wzrosnąć. Odnowa ziemi nie występuje, lecz jedynie przywracanie jej żyzności. Odnowa inwentarza podstawowego i plantacji dokonywana jest nie w wyniku zużycia w sensie materialnym a w wyniku zamierania ich zdolności biologicznych, gdyż są to żywe środki produkcji. Względy te przemawiają za wyodrębnieniem tych środków produkcji ze środków trwałych *sensu stricto*.

Inwentarz żywy podstawowy oraz plantacje przypominają swym charakterem raczej środki obrotowe a nie środki trwałe, co jest wynikiem łączenia w sobie zarówno charakteru środków pracy, jak i w dużej mierze przedmiotów pracy. Ta ich odmienność od pozostałych środków trwałych powoduje, że w praktyce gospodarczej zaliczane są również do środków obrotowych, zwłaszcza inwentarz podstawowy. Stanowi on bowiem w pewnym sensie jak gdyby środki obrotowe „normatywne” z uwagi na stałość obsady zwierząt w gospodarstwach rolnych. Z tych też względów w praktyce gospodarczej obsada inwentarza przyjmowana jest często za podstawę ustalania wysokości wyposażenia gospodarstw we własne fundusze obrotowe.

Z drugiej strony wielorazowość udziału inwentarza podstawowego i plantacji w procesie produkcji przemawia za włączeniem ich do środków trwałych, mimo nie posiadania wszystkich cech tych środków i odmiennego ich charakteru. Uczestniczenie w kilku cyklach produkcyjnych jest bowiem jedną z podstawowych cech tych środków. Jednakże trzeba tu wskazać na względność określenia w rolnictwie cyklu produkcyjnego i jego długości. Gospodarstwa rolne wytwarzają bowiem produkty o różnej długości okresu produkcyjnego. Cykl produkcyjny wielu produktów przekracza przyjęty w rolnictwie okres gospodarczy. Dotychczas niektóre z nich wliczane są do środków obrotowych, chociaż zaliczyć je można do środków trwałych. Na przykład trzyletnią i dłużej użytkowaną lucernę można także potraktować jako plantację wieloletnią, a założenie lucernika jako działalność inwestycyjną. Zbiór lucerny dokonywany jest po kilka pokosów rocznie przy corocznym ponoszeniu nakładów eksploatacyjnych bez odnawiania plantacji, przeto uczestniczy ona w kilku cyklach produkcyjnych. Są też przykłady, gdy środki uczestniczą tylko w jednym cyklu produkcyjnym, a jednak zaliczane są do środków trwałych (na przykład jednorazowo wykorzystane maciory wliczane są do stada podstawowego).

Przykłady te wskazują na arbitralność określenia cyklu produkcyjnego w gospodarstwach rolnych. Przyjęcie jednego okresu gospodarczego

za długość cyklu produkcyjnego nie odpowiada produkcji rolnej, gdyż wiele uprawianych roślin użytkuje się dwa lub więcej lat. W produkcji zwierzęcej natomiast nigdy nie wiadomo, ile lat dane zwierzę będzie użytkowane i czy będzie lub nie przedmiotem sprzedaży i kiedy (brakowanie inwentarza). Stąd też nie wiadomo, czy przy dwuletnim użytkowaniu lub dopiero trzyletnim i więcej zaliczać środki te do trwałych, względnie oprzeć się wyłącznie na cyklu rozwojowym danej rośliny lub zwierzęcia a nie na latach użytkowania. Z uwagi na niemożliwość dokładnego określenia długości jednego cyklu produkcyjnego, inwentarz podstawowy i plantacje mogą być również wliczane do środków obrotowych, gdyż stanowią jednocześnie przedmioty pracy.

Włączenie inwentarza podstawowego do środków obrotowych podyktowane może być również innymi względami. Z uwagi na zmiany w konsumpcji i stałym wzroście popytu na mięso końskie i wołowe skracany jest ich okres użytkowania, a wartość końcowa koni i krów zrównuje się z wartością początkową, a czasami nawet ją przewyższa. Nieuzasadnione są wówczas odpisy amortyzacyjne i tworzenie funduszu amortyzacyjnego, przeto środki te tracą podstawową cechę środków trwałych, a mianowicie stopniowego przenoszenia swej wartości na nowo wytworzone produkty. W wielu gospodarstwach Zachodniej Europy zaniechano amortyzowania koni i krów.

Uwzględniając powyższe można stwierdzić, że zaliczanie w ekonomice gospodarstw rolnych poszczególnych środków produkcji do grupy środków trwałych i obrotowych nie jest w pełni zgodne z podstawowym kryterium przyjętym w ekonomii i charakterystycznymi cechami obydwu grup środków produkcji. Dotyczy to głównie ziemi, inwentarza podstawowego i plantacji, które stanowią grupę pośrednią posiadającą cechy zarówno środków pracy, jak i przedmiotów pracy. Inwentarz podstawowy i plantacje mogą być również zaliczane do środków obrotowych, podobnie jak to praktykowane jest z inwentarzem żywym w PGR. Ziemia natomiast przy uwzględnieniu przyjętego kryterium i przedstawionych cech stanowi oddzielną grupę i nie może być włączona do środków trwałych. Pełny przeto podział środków produkcji gospodarstw rolnych przy zastosowaniu kryterium zużywalności przedstawiać się może następująco:

I. Ziemia

II. Środki trwałe:

1. melioracje,
2. budynki i budowle,
3. inwentarz martwy;

III. Środki obrotowe:

a) związane w produkcji:

1. inwentarz połowy,
2. plantacje wieloletnie,
3. inwentarz żywy;

b) obiegowe:

1. zapasy magazynowe,
2. środki pieniężne,
3. należności.

Przedstawiony podział został oparty wyłącznie o kryteria przyjęte w ekonomii politycznej, bez uwzględnienia specyfiki produkcji rolnej. Na-

leży przeto zbadać, czy nie ma innego rozwiązania, które bardziej odpowiadałoby gospodarstwu rolnym, a zarazem było zgodne z przyjętym kryterium podstawowym.

W wytwarzaniu produktów rolnych ludzie posługują się narzędziami pracy i urządzeniami pomocniczymi, wykorzystując inne materiały i surowce oraz ziemię, inwentarz żywy i plantacje. Z czynników tych podstawowymi środkami produkcji w rolnictwie jest ziemia, inwentarz żywy i plantacje, gdyż bez nich nie może istnieć produkcja rolna. Środki te podlegają w gospodarstwach rolnych samoreprodukcji. Brak ziemi lub zmniejszenie obszaru poniżej minimum oraz brak samoreprodukcji zmienia charakter gospodarstw rolnych. Gospodarstwa upodobniają się wówczas do przedsiębiorstw przemysłowych (na przykład tucząc przemysłowy trzody chlewnej). Są to „żywe środki produkcji” (biorąc również pod uwagę glebę wraz z mikroorganizmami), a produkcja odbywać się może tylko przy pełnej ich zdolności biologicznej. Z tego punktu widzenia w produkcji rolnej uczestniczą nie dwie a trzy odmienne grupy środków produkcji, które powinny też być wydzielone przy przedstawianiu składników majątkowych. Są to:

I grupa: gleba, inwentarz żywy, plantacje;

II grupa: melioracje, budynki i budowle, inwentarz martwy;

III grupa: materiały, surowce oraz produkty.

Czy podział ten spełnia kryteria przyjęte z ekonomii i czy może być zastosowany w praktyce gospodarczej? Ponadto, czy do poszczególnych grup należą środki o jednakowych cechach. Dotyczy to głównie grupy pierwszej, gdyż pozostałe spełniają te warunki.

Grupa pierwsza obejmuje podstawowe środki produkcji gospodarstw rolnych. Ulegają one zużyciu biologicznemu, a odnowa ich dokonywana jest poprzez samoreprodukcję. Stąd środki te uczestniczą w wielu nieokreślonych z góry procesach produkcyjnych o zmiennym okresie trwania poszczególnych cykli produkcyjnych. Gleba obsługuwać może nieskończoną ilość procesów produkcyjnych, a przywracanie jej żyzności dokonywane jest stale przy każdym zabiegach. Zwierzęta uczestniczą w kilku cyklach produkcyjnych lub w jednym, przy czym okres trwania cyklu jest zmieniany w zależności od celu produkcji. Na przykład przy trzodzie chlewnej zamknąć się może na wyhodowaniu prosięcia, warchlaka, tuczniaka, maciorki po paroletnim użytkowaniu maciory. W produkcji roślinnej natomiast uprawiane są rośliny jednoletnie, dwuletnie, trzyletnie i więcej, przy czym te ostatnie mogą być użytkowane zmienną ilość lat, w zależności od warunków produkcji.

Grupa druga obejmuje środki stwarzające warunki produkcji. Jest to jak gdyby grupa usługowa. Środki tej grupy uczestniczą również w wielu procesach produkcji ulegając stopniowemu zużyciu materialnemu i są odnawiane dopiero po całkowitym ich zużyciu.

Środki grupy trzeciej natomiast zużywają się jednorazowo i są odnawiane przed każdym następnym procesem produkcji.

Podział ten teoretycznie zgodny jest z przyjętym kryterium podstawowym. Środki grupy pierwszej podlegają zmiennemu zużyciu biologicznemu i uczestniczą w wielu procesach produkcji o zmiennej ilości i długości poszczególnych cykli produkcyjnych; środki grupy

drugiej podlegają stopniowemu zużyciu materialnemu obsługując również wiele procesów produkcyjnych; a środki grupy trzeciej zużywają się jednorazowo.

Zastosowanie powyższego podziału daje szereg korzyści. Struktura środków produkcji w takim ujęciu wyrażać będzie cechy indywidualne poszczególnych gospodarstw, poziom intensyfikacji oraz system i kierunek produkcji. W ekonomice gospodarstw rolnych wysokość środków trwałych i obrotowych, tj. środków grupy drugiej i trzeciej, określana jest zawsze w stosunku do grupy pierwszej, tj. do jednostki obszaru (gleby), plantacji lub drzew oraz do sztuk inwentarza żywego. W stosunku do środków tych określone są również wszystkie wskaźniki ekonomiczne przy analizie i ocenie działalności gospodarstw rolnych.

Należy się jednakże zastanowić, czy podział ten zgodny jest z obowiązującą w gospodarce planowej zasadą rozgraniczania działalności inwestycyjnej od eksploatacyjnej i jakie zasady finansowania powinny obowiązywać wydzieloną podstawową grupę środków produkcji.

Środki grupy pierwszej podlegają w gospodarstwach rolnych odnowie poprzez samoreprodukcję, stąd mogą być finansowane podobnie jak środki obrotowe. Dla zapewnienia reprodukcji rozszerzonej można jedynie stworzyć „fundusz rozwoju” z odpisów zysku, który zabezpieczałby wzrost środków podstawowych, gdyby względy ekonomiczne wymagały dokonania znacznego ich powiększenia w krótkim okresie czasu, względnie stanowiłyby źródło uzupełnienia tych środków, gdyby w gospodarstwach nie nastąpiła pełna ich samoreprodukcja.

Grupa druga obejmuje środki trwałe *sensu stricto*, a trzecia środki obrotowe. Zasady finansowania tych grup, pozostają więc te same, jakie obowiązują obecnie przedsiębiorstwa. Środki trwałe finansowane więc będą nadal z tworzonych funduszy inwestycyjnych, a obrotowe z funduszy obrotowych.

Można więc stwierdzić, że podany podział nie wymaga wprowadzenia zmian w zasadach finansowania gospodarstw. Chociaż plantacje zaliczane są do środków trwałych, a inwentarz do obrotowych, to jednak obie grupy nie są amortyzowane, a „fundusz rozwoju”, aczkolwiek nieco w innym celu, jest również tworzony.

Mimo posiadania wielu zalet, podział ten jednakże ma również wady, których nie da się uniknąć przy każdym podziale. Występują w nim trzy a nie dwie grupy środków produkcji, co nie jest wskazane z uwagi na istniejące potrzeby ujednoczenia ewidencji we wszystkich rodzajach działalności. Poza tym środki produkcji należące do grupy pierwszej różnią się pomiędzy sobą nieco swym charakterem, zwłaszcza ziemia.

Obojętnie, który z tych podziałów zastosujemy, względnie przyjmiemy jeszcze inny, należy stwierdzić, że w gospodarstwach rolnych wystąpią zawsze trzy a nie dwie grupy środków produkcji. Związane to jest z charakterem środków produkcji gospodarstw rolnych i specyfiką udziału ich w procesie produkcji. Ponadto niezależnie od przyjętego podziału istnieje w gospodarstwach rolnych potrzeba ewidencji ziemi w ujęciu pieniężnym jako podstawowego środka produkcji. Zwraca na to uwagę coraz częściej wielu ekonomistów rolników [3, 10].

Brak wartościowej ewidencji ziemi zniekształca finansowy obraz gospodarstw rolnych. Bilanse gospodarstw nie wykazują rzeczywistego stanu zaangażowanych w gospodarstwach środków produkcji, gdyż nie podają prawidłowej ich wysokości, jak też struktury (wzajemnych proporcji). Powoduje to nadmierne uwypuklenie grupy środków trwałych stawiając je na pierwszym miejscu w ujęciu składników majątkowych przedsiębiorstw (do 85% sumy aktywów). W ten sposób jak gdyby fetyszyzuje się tę grupę środków produkcji i stwarza mylny pogląd na rolę poszczególnych środków produkcji w rolnictwie. Rolnicy praktycy natomiast wyraźnie cenią gospodarstwa o dobrych glebach i wysokiej jej kulturze, co ma również wyraz w stabilizacji załóg i kierownictwa. Od jakości gleby i jej kultury zależy bowiem w głównej mierze wysokość produkcji, a także w dużym stopniu jej opłacalność a nie od środków trwałych, których rola polega na ułatwianiu produkcji i stwarzaniu jej lepszych warunków.

Próby określenia ziemi w pieniądzu były już robione. M. Jerzak [3] dokonał obliczenia „wartości” gleby i jej „cenneści” dla badanych dwóch gospodarstw wielkoobszarowych w województwie poznańskim¹. Nie wnikając, czy metoda jaką zastosował M. Jerzak jest jedyna i najbardziej słuszna, a ustalona „cenneść” może być przyjęta w praktyce do określenia w ujęciu pieniężnym ziemi jako środka produkcji, można przyjąć ją dla zobrazowania wysokości i struktury środków produkcji gospodarstw rolnych w niniejszym opracowaniu. Stanowisko takie uzasadnione jest tym, że chodzi tu nie o „wartość” gleby lub ziemi a o wykazanie chociażby w przybliżeniu, w jakim stopniu stosowana obecnie ewidencja finansowa odzwierciedla zaangażowanie w poszczególnych gospodarstwach środków produkcji, a w jakim stopniu przedstawiać to będzie podane wyżej rozwiązanie. Pozwoli to jednocześnie na porównanie obecnej struktury środków produkcji gospodarstw rolnych ze strukturą środków gospodarstw w okresie międzywojennym.

Porównania te przedstawiają załączona tabela i wykres, na których podano wysokość i strukturę środków produkcji w odniesieniu do 1 ha ziemi w czterech różnych typach gospodarstw. Oprócz ustalonej szacunkowo ziemi w ujęciu pieniężnym pozostałe dane liczbowe zaczerpnięto ze sprawozdań finansowych tych gospodarstw za rok 1959/60 z uwzględnieniem dokonanej przeceny środków trwałych². Przyjęcie roku gospodarczego 1959/60 podyktowane było uwzględnieniem tego roku przez M. Jerzaka, jako ostatniego roku badań. Przedstawiona tabela i wykres są z jednej strony ilustracją omawianego problemu, a z drugiej strony stanowią próbą weryfikację przedstawionych wyżej teoretycznych dociekań.

¹ M. Jerzak przyjął za „wartość gleby” sumę nakładów pracy żywej i uprzedmiotowionej (bez nawożenia NPK) poniesionych na uprawę gleb w okresach 3, 4 i 5 lat w zależności od jakości gleb, obliczoną jako $\frac{1}{2}$ nakładów z okresów 6, 8 i 10 lat, a za „cenneść” odpowiadającą tym okresom sumę produkcji globalnej pomniejszonej o sumę kosztów produkcji i powiększoną o obliczoną jak wyżej wartość. W ten sposób przyjęta przez M. Jerzaka „cenneść” jest sumą produkcji globalnej pomniejszoną o koszty produkcji nie związane z podniesieniem żyzności i kultury gleb. Według załączonego przez M. Jerzaka przykładu jeden hektar gruntów ornych o produktywności około 30 tys. złotych ma „cenneść” około 20 tys. złotych, co stanowi $\frac{2}{3}$ wartości produkcji globalnej.

² Przy obliczeniu ziemi w ujęciu pieniężnym z danych liczbowych przyjętych z pracy M. Jerzaka (3) wyeliminowano jedno pole o glebie kl. V, którego produktywność wg M. Jerzaka jest wyższa od produktywności pól o glebach kl. II i III.

Tabela 1

Charakterystyka gospodarstw wg danych z roku gospodarczego 1959/1960

Wyszczególnienie	Gospodarstwa			
	I — Nowa Wieś	II — Mło- dzikowo	III — Gó- reczki	IV — Wa- pno
Wskaźnik bonitacji gleby	1,18	1,43	1,94	2,06
Obszar użytków rolnych w ha	474	458	402	242
Struktura obszaru użytków rolnych w %	100	100	100	100
użytki zielone	43	15	5	25
zboża	33	46	41	36
okopowe	10	17	22	19
w tym buraki cukrowe	1	3	6	7
przemysłowe	1	1	4	2
motylkowe	5	12	22	12
pozostałe	8	8	6	8
Obsada inwentarza w szt. dużych	26,4	44,1	50,9	67,5
Nakłady w tys. zł/ha użytków rolnych ^a	4,0	5,1	8,5	9,2
Udział w produkcji				
towarowej w %:	100	100	100	100
produkcji roślinnej	37	49	55	38
produkcji zwierzęcej	63	51	45	62

^a z uwzględnieniem amortyzacji środków trwałych liczonej od wartości w ramach powszechnej inwentaryzacji.

Zarówno tabela, jak i wykres wskazują, że dotychczas stosowana ewidencja finansowa w gospodarstwach rolnych nie wykazuje ani faktycznej wysokości środków produkcji, ani też prawidłowej ich struktury. Wraz ze zmianą typu gospodarstwa (przejściem od typów nisko produkcyjnych do wysoko produkcyjnych) udział środków obrotowych w strukturze środków produkcji maleje (rysunek 1-A), podczas gdy faktycznie wzrasta. Typy gospodarstw bardziej intensywne i wysoko produkcyjne posiadają bowiem więcej środków obrotowych w porównaniu z gospodarstwami nisko produkcyjnymi, zarówno w liczbach bezwzględnych, jak i względnych. Wykazuje to tabela 2-B i rysunek 1-B, na którym podano

Na polu tym uprawiane są stale ziemniaki pracowników, stąd duża „wartość” i „ceność” tego pola. Ponadto na podstawie rozeznania H. Jędryczki opracowującego monografię gromady Dłoń (do gromady tej należy gospodarstwo badane przez M. Jerzaka), przesunięto z klasy III do II 3 pola, na których występują w części gleby klasy II (produkcyjność tych pól jest znacznie wyższa od pozostałych pól zaliczonych do klasy III), a 2 pola do klasy IV z uwagi, że w części na tych polach występują gleby kl. IV (produkcyjność tych pól dużo niższa od pozostałych zaliczonych do kl. III). Przy uwzględnieniu wymienionych poprawek i przyjęciu za M. Jerzakiem, że „ceność” stanowi około ⅓ produkcyjności gleb za okres 3, 4 lub 5 lat w zależności od jakości gleb, obliczona średnia „ceność” 1 ha gleby w złotych dla poszczególnych klas bonitacyjnych wyniosła: kl. II — 25 585; kl. III — 20 038; kl. IV — 16 754; kl. VI — 14 485. Dane te przyjęto do obliczenia ziemi w ujęciu pieniężnym w przedstawionych czterech typach gospodarstw.

darstw rolnych, co przedstawia tabela 2-C i rysunek 1-C, to proporcje te ulegają wyraźnym zmianom. Wraz ze zmianą typu (przejściem od typu I do IV) ulega zmianie nie tylko stosunek pomiędzy grupami środków, ale również pomiędzy poszczególnymi środkami, zwłaszcza należącymi do grupy środków podstawowych. Ilustruje to poniższe zestawienie struktury tej grupy w %:

typ	I	II	III	IV
ziemia	90	87	84	80
plantacje i zasiewy ¹
inwentarz żywy	10	13	16	20
Razem	100	100	100	100

Zestawienie to wskazuje jednocześnie, że wzajemny stosunek tych środków, tj. ziemi, plantacji i zasiewów oraz inwentarza żywego, odzwierciedla cechy poszczególnych typów gospodarstw (tab. 1). Gdy wzrasta obsada inwentarza, lub gdy w gospodarstwie ulega zmianie produkcja roślinna, zmienia się również stosunek wzajemny tych grup, co wskazuje na poziom intensyfikacji, system i kierunek produkcji. Zmiana typu ma więc odzwierciedlenie nie tylko w cechach rzeczowych ale i w ujęciu finansowym — w strukturze środków produkcji.

Należy przy tym jednocześnie podkreślić, że cała grupa środków podstawowych (ziemia, plantacje i zasiewy oraz inwentarz) podlega w gospodarstwach wycenie i również pod tym względem stanowi grupę jednorodną, a zarazem odróżniającą ją od pozostałych grup. Wiąże się to z innymi cechami tej grupy omówionymi uprzednio. Podział ten odpowiada więc najbardziej charakterowi produkcji gospodarstw rolnych.

Przedstawioną strukturę środków produkcji gospodarstw rolnych można porównać ze strukturą występującą w gospodarstwach w okresie międzywojennym. W. Schramm [16] podaje, że udział budynków gospodarczych w całym majątku dla gospodarstw folwarcznych Zachodniej Polski wynosił: mało 22—26%, średnio 26—30% i dużo 30—34%. Budynki gospodarcze (bez mieszkalnych) w badanych czterech typach gospodarstw stanowią: typ I — 23%, typ II — 30%, typ III — 36% i typ IV — 43%¹.

W. Schramm [16] podaje, że udział budynków gospodarczych w całym majątku dla gospodarstw folwarcznych Zachodniej Polski wynosił: mało 22—26%, średnio 26—30% i dużo 30—34%. Budynki gospodarcze (bez mieszkalnych) w badanych czterech typach gospodarstw stanowią: typ I — 23%, typ II — 30%, typ III — 36%, i typ IV 43%.²

Stosunek natomiast budynków gospodarczych tylko do ziemi według W. Schramma [16] w gospodarstwach folwarcznych kształtował się: mało 48%, średnio 56%, dużo 64%. W przedstawionych gospodarstwach wynosi on: I — 33%, II — 44%, III — 56%, IV — 64%. Proporcje te są więc zbliżone, a w dwóch przypadkach nawet identyczne.

¹ Brak wyceny inwentarza polowego nie pozwala na przedstawienie pełnej struktury tej grupy środków produkcji. Zniekształca to również w pewnym stopniu podane proporcje.

² Wartość budynków gospodarczych w tys. złotych przypadająca na 1 ha użytków rolnych w poszczególnych typach wynosi: I — 7,3; II — 12,8; III — 23,2 i IV — 33,3.

Tabela 2

Środki produkcji w różnych typach gospodarstw rolnych w tys. zł na 1 ha użytków rolnych

- Typ I — gospodarstwo pastewno-zbożowe z przewagą produkcji zwierzęcej (Nowa Wieś)
 Typ II — gospodarstwo zbożowe o równowadze produkcji roślinnej i zwierzęcej (Młodzikowo)
 Typ III — gospodarstwo zbożowo-okopowe o przewadze produkcji roślinnej (Górczki)
 Typ IV — gospodarstwo zbożowo-buraczane o przewadze produkcji zwierzęcej (Wapno)

Rok gospodarczy 1959/60

A. Według bilansów		B. Przy uwzględnieniu ziemi i włączeniu inwentarzy żywych do środków obrotowych				C. Przy wydzieleniu grupy środków podstawowych										
środki produkcj ^a	typy gospodarstw				środki produkcj ^a	typy gospodarstw				środki produkcj ^a	typy gospodarstw					
	I	II	III	IV		I	II	III	IV		I	II	III	IV		
I. Środki trwałe ^b	14,6	23,7	41,2	53,1	I. Ziemia	14,9	16,0	18,4	18,3	I. Środki						
melioracje	0,3	0,6	0,8	0,8	II. Środki trwałe ^b	14,6	23,7	41,2	53,1	podstawowe	16,5	18,3	22,0	22,7		
budynki					melioracje	0,3	0,6	0,8	0,8	ziemia	14,9	16,0	18,4	18,3		
i budowle	12,5	19,0	35,7	48,9	budynki					plantacje ^c						
plantacje	0,0	0,0	0,0	0,0	i budowle	12,5	19,0	35,7	48,9	zwierzęta	1,6	2,3	3,6	4,4		
inwentarz					inwentarz					II. Środki trwałe ^b	14,6	23,7	41,2	53,1		
martwy	1,8	4,1	4,7	3,4	martwy	1,8	4,1	4,7	3,4	melioracje	0,3	0,6	0,8	0,8		

II. Środki obrotowe		2,4	3,3	5,2	6,3		
inwentarz żywy	1,6	2,3	3,6	4,4			
zapasy	0,5	0,7	0,9	1,1			
środki pieniężne	0,0	0,0	0,0	0,0			
należności	0,3	0,3	0,7	0,8			
III. Środki							
obrotowe		2,4	3,3	5,2	6,3	budynki	
1. związane w produkcji		1,6	2,3	3,6	4,4	12,5	19,0
zasiwy polowe							
plantacje wieloletnie	0,0	0,0	0,0	0,0			
inwentarz żywy	1,6	2,3	3,6	4,4			
2. obiegowe	0,8	1,0	1,6	1,9			
zapasy	0,5	0,7	0,9	1,1			
zasoby pieniężne	0,0	0,0	0,0	0,0			
należności	0,3	0,3	0,7	0,8			
Razem		17,0	27,0	46,0	59,6	Razem	
						31,9	43,0
						64,8	77,7
						64,8	77,7

a Bez inwestycji niezakończonych

b Według wartości brutto, ponieważ w poszczególnych gospodarstwach są w niejednakowym stopniu umorzone

c Łącznie z inwentarzem polowym

Interesujące jest również porównanie udziału ziemi w strukturze środków produkcji gospodarstw polskich i amerykańskich. Według pracy C. Varkaris'a w gospodarstwach roślinnych w Stanie Manitoba o obszarze do 401 akrów (200 ha) ziemia stanowi średnio 48% majątku, a w gospodarstwach o obszarze 401—563 akrów (200—260 ha) — 40%. Udział ziemi w strukturze środków produkcji gospodarstw amerykańskich (w Stanie Manitoba) jest więc znacznie większy, co jest zrozumiałe z uwagi na mniejsze obciążenie gospodarstw amerykańskich budynkami, zwłaszcza produkcyjnymi.

Porównania takie oczywiście nie upoważniają do wyciągania daleko idących wniosków, zarówno co do poprawności ustalonej struktury względnie wyceny ziemi, jak również do szukania prawidłowości. Zaproponowana bowiem przez M. Jerzaka metoda wyceny ziemi nie została dotychczas zweryfikowana. Ponadto cenę ziemi w okresie międzywojennym kształtowały inne czynniki, a budynki w okresie międzywojennym ujmowane były według wartości netto a nie brutto, ulegały również zmianie proporcje cen oraz zmieniały się typy gospodarstw, a stąd i wzajemny stosunek poszczególnych środków produkcji. Można więc jedynie podkreślić, że obecnie w wyniku uintensywnienia produkcji udział ziemi w strukturze środków produkcji gospodarstw rolnych powinien być mniejszy niż w okresie międzywojennym i będzie nadal malał. Zwiększa się natomiast udział środków trwałych i obrotowych, co wykazują przedstawione porównania.

Porównania te wskazują jednocześnie, że podane rozwiązania bardziej prawidłowo odzwierciedlają wysokość i strukturę zaangażowanych środków produkcji w gospodarstwach rolnych aniżeli wykazuje to dotychczasowa ewidencja finansowa, zwłaszcza podział uwzględniający grupę środków podstawowych. Podział ten dostosowany jest bowiem do charakteru produkcji gospodarstw rolnych i wyraża ich cechy indywidualne oraz system i kierunek produkcji. Ponadto podział ten jest również przydatny z punktu widzenia organizacji gospodarstw rolnych.

Dokonanie prawidłowego podziału środków produkcji gospodarstw rolnych, który zgodny byłby z przyjętym kryterium, a jednocześnie odpowiadał charakterowi produkcji gospodarstw rolnych oraz zbliżony byłby do stosowanego podziału środków produkcji jednostek gospodarczych innych rodzajów działalności nie jest rzeczą prostą i łatwą do przeprowadzenia. Opracowanie niniejsze jest próbą rozwiązania tego problemu. Naświetla ono jego złożoność, a jednocześnie daje pewne podstawy do dalszych badań celem znalezienia rozwiązań bardziej poprawnych. Na razie można stwierdzić co następuje:

1. Dotychczas przyjęty w nauce organizacji gospodarstw rolnych podział środków produkcji na trwałe i obrotowe nie jest w pełni zgodny z obowiązującym kryterium i nie odpowiada charakterowi środków produkcji gospodarstw rolnych, stąd nie może być w pełni stosowany w praktyce gospodarstw.

2. W gospodarstwach rolnych występuje, obok środków pracy i przedmiotów pracy, grupa pośrednia środków produkcji obejmująca podstawowe środki produkcji gospodarstw rolnych. Mają one charakter środków pracy i jednocześnie przedmiotów pracy, stąd posiadają cechy zarówno środków trwałych, jak i obrotowych.

3. Występowanie grupy pośredniej (w szczególności ziemi) nie pozwala na ograniczenie podziału środków produkcji gospodarstw rolnych wyłącznie do dwóch grup, tj. do środków trwałych i obrotowych. Środki produkcji posiadające charakter środków pracy i jednocześnie przedmiotów pracy powinny być wyodrębnione, gdyż stanowią oddzielną grupę środków produkcji.

4. Niezależnie od przyjętego podziału i ilości grup wszystkie środki produkcji powinny być ewidencjonowane, zarówno w miernikach ilościowych, jak i wartościowych i ujmowane w bilansach gospodarstw. Tylko wtedy można mówić o pełni i realności bilansów przedstawiających stan składników majątkowych i źródła ich finansowania i stanowiących podstawę do analizy działalności gospodarczej.

LITERATURA

1. Biblioteka Puławska, Seria Prac Społeczno-gospodarczych Nr 59, Indywidualne wyniki rachunkowe gospodarstw włościańskich za 1936/37 rok. Nakład PINGW w Puławach, Warszawa 1939 r.
2. N. Geuting und F. Gemcke: Der Kapitalbesetz in verschiedenen Betriebssystemen und Betriebsgrößen der niedersächsischen Landwirtschaft, Agrarwirtschaft, Heft 4 — 1956.
3. M. Jerzak: Wartość, produktywność i cenność gruntów ornych. Roczniki Nauk Rolniczych Tom 76 — G — 3, Warszawa 1961.
4. B. Kopeć: Ekonomia i organizacja gospodarstw rolnych w zarysie, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa 1962.
5. O. Lange: Ekonomia polityczna Tom I, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1959.
6. O. Lange: Teoria reprodukcji i akumulacji, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1961.
7. E. Laur i O. Howald: Ewertung, Buchhaltung und Kalkulation in der Landwirtschaft, 1957.
8. E. Laur; (przekład prof. W. Staniewicza w dostosowaniu do warunków polskich) Ekonomia Rolnicza, Lwów 1928.
9. Mała Encyklopedia Ekonomiczna, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1961.
10. R. Manteuffel; Rachunkowość rolnicza, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa 1961.
11. S. Moszczeński; Wykłady z nauki urzędzenia i prowadzenia gospodarstw wiejskich, skrypt, Warszawa 1926.
12. H. Roth; Problem środków obrotowych w przedsiębiorstwie rolnym, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej Nr 3/1962.
13. W. Schramm; Dochód, Poznań 1931.
14. W. Schramm; Wartość całego majątku podstawą bilansu i rachunków gospodarstwa wiejskiego, Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych, Poznań 1948.
15. W. Schramm; Targ ziemią w województwie poznańskim i pomorskim w latach 1920—1925, Poznań 1927.
16. W. Schramm: Wartość budynków gospodarczych jako składowa część wartości majątku, Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych, Tom II, Zeszyt 2, 1931 r.
17. W. Schramm: Gospodarz jako czynnik twórczy przedsiębiorstwa, Rolnik Ekonomista, Warszawa 1929 r.
18. M. Trojanowski; Kapitał obiegowy w gospodarstwie rolnym, Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych, Tom II, Poznań 1948.
19. C. Varkaris; Capital investment in grain and livestock farms in Manitoba 1957, The Economic Analyst April 1959.

АЛЕКСАНДЕР ПЕТРАШЕВСКИ
Сельскохозяйственная Академия
Познань

РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ СРЕДСТВ В СЕЛЬСКИХ ХОЗЯЙСТВАХ

Содержание

Распределение производственных средств на средства прочные и оборотные, принятое до настоящего времени в науке организации сельских хозяйств — не вполне согласно с обязующим критерием подразделения, не отвечает характеру производственных средств и поэтому не может быть вполне применимо на практике.

Рядом со средствами труда и предметами труда, выступает в сельских хозяйствах группа промежуточная, охватывающая производственные средства сельского хозяйства, т. е. землю, живой инвентарь и плантации, которые по характеру являются в одно и то же время средствами и предметами труда, отсюда у них черты равно средств прочных как и оборотных. Наличие этой посредственной группы (в особенности земли) не разрешает организовать подразделение производственных средств в сельском хозяйстве лишь двумя группами, т. е. группой прочных и группой оборотных средств.

Производственные средства, которые по характеру являются средствами труда и одновременно предметами труда — должны быть обособлены; рядом с прочными и оборотными средствами они составляют отдельную группу производственных средств.

ALEXANDER PIETRASZEWSKI
Agricultural College
Poznań

DIVISION OF FARM PRODUCTION MEANS

Summary

The division of farm production means as hitherto accepted in the farm organization science is not fully compatible with the character of these means, and therefore cannot be put to practical use entirely.

On a farm, besides the work instruments and objects, there occurs also a middle group comprising basic means of production i. e. land, livestock and plantations. They have partly the character of work instruments and at the same time that of objects of the work, hence they bear the features of the capital means as well as of the operating ones.

The presence of the middle group (this refers chiefly to the land) does not allow to limit the division of farm production means to two groups exclusively, i. e. to the capital and operation means. The production means having the character of work instruments and at the the same time that of work objects should be separated, as they represent besides the capital and operating means an extra group among the means of production.